

مقایسه مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی کشاورزان عضو و غیرعضو تعاونی‌های تولید روستایی

علی احمدی فیروزجائی*، حسن صدیقی**، محمدعلی محمدی***

طرح مسأله: اعضای تعاونی تولید نسبت به دیگر کشاورزان برنامه‌های توسعه روستایی و کشاورزی را به نحو بهتری به کار گرفته‌اند. براساس تعریف پاتنام (۱۳۸۰) از سرمایه اجتماعی، منشاء این همکاری‌ها به وجود شکل‌های مختلفی از سرمایه اجتماعی در جامعه مورد مطالعه مرتبط است. برای اثبات این فرضیه، مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی کشاورزان عضو و غیرعضو تعاونی‌های تولید مقایسه شده است.

روش: این تحقیق از نوع توصیفی-همبستگی می‌باشد که به روش پیمایشی انجام گرفته است. جامعه آماری این تحقیق ۵۷۴۶ بهره‌بردار کشاورز بودند. با استفاده از فرمول کریسی و مورگان (۱۹۷۰) حجم نمونه ۳۶۲ نفر تعیین شد و برای دستیابی دقیق به افراد مورد مطالعه، از روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای تناسبی استفاده شد.

یافته‌ها: چهار عامل مبادله اطلاعات با خارج از نظام اجتماعی، اعتماد به نهادها، و شبکه روابط رسمی و میزان آگاهی، به ترتیب به عنوان مهم‌ترین فاکتورهای متمایزکننده دو گروه (عضو و غیرعضو تعاونی تولید) شناسایی شدند؛ به طوری که اعضای تعاونی تولید نسبت به غیراعضا از نظر دارا بودن این مؤلفه‌ها در سطح بالاتری قرار داشتند.

نتایج: چهار مؤلفه سرمایه اجتماعی، مبادله اطلاعات با خارج از نظام اجتماعی، اعتماد به نهادها، و شبکه روابط رسمی و میزان آگاهی، باعث تشدید و تسهیل همکاری‌ها در بین اعضای تعاونی تولید برای اجرای برنامه‌های توسعه‌ای شده‌اند.

کلید واژه‌ها: تعاونی تولید روستایی، توسعه روستایی، سرمایه اجتماعی

تاریخ پذیرش: ۱۵/۱۱/۱۱

تاریخ دریافت: ۱۵/۶/۴

* کارشناس ارشد ترویج و آموزش کشاورزی <Ahmadifirouzjaie@yahoo.com>

** دکتر ترویج و آموزش کشاورزی، عضو هیأت علمی دانشگاه تربیت مدرس

*** دکتر جامعه‌شناس، عضو هیأت علمی دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی

مقدمه

در حالی که کشاورزان خرده‌مالک کشورهای جهان سوم نیازمند برنامه‌هایی برای پیشرفت و توسعه کشاورزی از قبیل برنامه‌های آبیاری پیشرفته، بازاریابی مطمئن، حفاظت خاک، مدیریت تلفیقی آفات و تسطیح و یکپارچه‌سازی اراضی هستند، ولی همکاری جمعی کشاورزان برای پذیرش این برنامه‌ها با چالش مواجه است. دانشمندان علوم اجتماعی اخیراً این معضل بنیادین (یعنی مشکل اقدام جمعی) را به شکل‌های مختلفی تحلیل کرده‌اند و راه‌های مختلفی را برای مقابله با آن ارائه داده‌اند (Putnam, 1993: 35-42). یکی از راهکارهای ارائه شده برای این مسأله، تأسیس تعاونی تولید کشاورزی بود، تا بتواند به عنوان یک تشکل دولتی محلی، همکاری کشاورزان برای اجرای برنامه‌های توسعه‌ای را تسهیل کند. براساس تعریف پاتنام (۱۳۸۰) از سرمایه اجتماعی، همکاری افراد برای کسب سود متقابل در یک جامعه، برخاسته از وجود شکل‌های مختلف سرمایه اجتماعی در آن جامعه می‌باشد.

در ایران نیز همکاری کشاورزان برای اجرای برنامه‌های توسعه‌ای با مشکلات خاص خود همراه است و معمولاً بسیار شکننده است. نتایج مطالعات مقدماتی در منطقه مورد مطالعه (استان مازندران) نشان داد در روستاهایی که تحت پوشش تعاونی تولید هستند نسبت به روستاهایی که تحت پوشش تعاونی تولید نیستند، برنامه‌های توسعه روستایی و کشاورزی بیشتر و بهتر اجرا شده است. این مطلب نشان می‌دهد که تعاونی تولید توانسته است به عنوان یک تشکل محلی، میزان همکاری جمعی را در بین کشاورزان تحت پوشش خود تسهیل کند. حال، براساس تعریف پاتنام (۱۳۸۰) از سرمایه اجتماعی، منشاء این همکاری به وجود شکل‌های مختلف سرمایه اجتماعی در جامعه مورد نظر برمی‌گردد. لذا، برای اثبات این فرضیه، به سنجش و مقایسه میزان سرمایه اجتماعی در بین اعضا و غیر اعضای تعاونی تولید پرداختیم. این مطالعه با پیروی از تقسیم‌بندی پاتنام از سرمایه اجتماعی (محمدی، ۱۳۸۴: ۹۵؛ تاجبخش، ۱۳۸۴: ۳۳؛ Woolcock, 1998: 151-208)، آن

را به دو شکل سرمایه اجتماعی درون گروهی^۱ و بین گروهی^۲ سنجیده است. هدف کلی این تحقیق سنجش و مقایسه مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در بین کشاورزان عضو و غیرعضو تعاونی‌های تولید بود. برای رسیدن به این هدف، اهداف اختصاصی زیر مد نظر قرار گرفت:

تعیین ویژگی‌های فردی و حرفه‌ای پاسخگویان، سنجش و مقایسه میزان مؤلفه‌های مختلف سرمایه اجتماعی در بین اعضای تعاونی تولید روستایی و غیراعضا، شناسایی مهم‌ترین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی متمایزکننده دو گروه (عضو و غیرعضو).

(۱) سوابق تحقیق

پژوهش‌های متعدد توسعه روستایی نشان داده است که نهادهای اجتماعی، سرمایه اجتماعی را پدید می‌آورند و دستیابی به هدف‌هایی را که در نبود آن‌ها غیر ممکن و یا پرهزینه بود، ممکن و تسهیل می‌کنند (کلمن، ۱۳۷۷). به طوری که عضویت در سازمان‌های اجتماعی، موجب افزایش میزان سرمایه اجتماعی می‌شود (کوثری، ۱۳۷۴؛ Cramb, 2004). از کیا و فیروزآبادی (۱۳۸۳) نیز به این نتیجه رسیدند که میزان سرمایه اجتماعی اعضای تعاونی‌ها نقش مثبت و تأثیرگذاری بر تصمیم‌گیری بهتر آنان، اعمال مدیریت تولید به نحو مطلوب و افزایش مشارکت‌های تولیدی داشته است.

متمایز ساختن سرمایه اجتماعی درون گروهی و سرمایه اجتماعی بین گروهی از یکدیگر و بیان این فرض که، آن‌ها در توسعه جوامع روستایی نقش دارند، تا حد زیادی می‌تواند مسائل پیچیده پیش روی آژانس‌های بیرونی تسهیل‌کننده تغییرات اجتماعی را برجسته و حل کند (Cramb, 2004). برخی از محققان معتقدند که در مباحث توسعه روستایی، ایجاد و تقویت مؤلفه‌های بین گروهی سرمایه اجتماعی ابزار مفیدتری هستند (Alonge, 2002; Putnam, 1993: 35-42)؛ اما وود هاوس (Woodhouse, 2006)، اظهار

1. Bonding/ Integration social capital
2. Bridging/ Linkage social capital

می‌دارد که هر دو بعد درون گروهی و بین گروهی سرمایه اجتماعی برای موفقیت نتایج توسعه اقتصادی- اجتماعی مفید هستند.

۲) چارچوب نظری

سرمایه اجتماعی، شکل و نمونه ملموسی از یک هنجار غیر رسمی است که باعث ترویج همکاری بین دو یا چند فرد می‌شود (فوکویاما، ۱۳۸۴: ۱۷۰-۱۶۹). پاتنام (۱۳۸۰) سرمایه اجتماعی را آن دسته از عناصر و ویژگی‌های نظام اجتماعی (مانند اعتماد اجتماعی، هنجارهای معامله متقابل و شبکه‌های اجتماعی) می‌داند که هماهنگی و همکاری را بین افراد یک جامعه برای دستیابی به سود متقابل تسهیل می‌کنند. وی سرمایه اجتماعی را به دو شکل سرمایه اجتماعی درون گروهی و بین گروهی تقسیم می‌کند. ایشان از واژه سرمایه اجتماعی درون گروهی برای انجمن‌هایی استفاده کرده‌اند که با تأکید بر انسجام درونی به حذف غریبه‌ها می‌پردازند، و سرمایه اجتماعی بین گروهی را برای انجمن‌هایی به کار برده‌اند که سعی دارند با گروه‌های دیگر (غریبه‌ها) در جامعه ارتباط برقرار کنند (محمدی، ۱۳۸۴: ۹۵؛ تاجبخش، ۱۳۸۴: ۳۳). ولکاک (Woolcock) نیز در سال ۱۹۹۸ با پیروی از تقسیم‌بندی پاتنام می‌گوید که سرمایه اجتماعی درون گروهی، پیوندهای درونی اجتماع است که افراد فقیر را در جامعه روستائی قادر می‌سازد تا بتوانند از منابع، امکانات و مساعدت‌های اجتماع خود به بهترین شکل ممکن بهره‌مند شوند؛ و سرمایه اجتماعی بین گروهی، شبکه‌های روابط اجتماعی بیرونی - مانند پیوند با کارشناسان و مأموران ترویج کشاورزی، فروشندگان نهاده‌ها و تجهیزات، حامیان مالی، و سازمان‌های غیردولتی^۱ - است که افراد و گروه‌ها را قادر می‌سازد تا از منابع اطلاعاتی و حمایتی خارجی بهره‌مند شوند (Woolcock, 1998: 151-208; Harper, 2002). جدول شماره ۱ نشان می‌دهد که چگونه ترکیب‌های مختلفی از این دو بعد سرمایه اجتماعی می‌توانند نشانگر دامنه مشخصی از نتایج توسعه در مناطق روستائی باشند.

1. Non-governmental organizations (NGOs)

جدول ۱: ابعاد سرمایه اجتماعی در سطح جامعه روستایی

سرمایه اجتماعی درون گروهی		سرمایه اجتماعی بین گروهی
بالا	پایین	
(۲) روستاییان فقیر	(۱) مطرود شده‌ها ^۱	پایین
(۴) اعضای موفق برنامه‌های سرمایه گذاری در روستا	(۳) مهاجران اخیر روستا به شهر	بالا

منبع: ولکاک و نارایان، ۲۰۰۰: ۲۳۱

در این تحقیق مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی درون گروهی که مورد مطالعه قرار گرفته‌اند شامل اعتماد بین شخصی، تعاون اجتماعی، تعامل اجتماعی، تضاد اجتماعی، شبکه روابط غیر رسمی، و میزان مبادله اطلاعات با اعضای نظام اجتماعی می‌باشند و مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی بین گروهی شامل اعتماد به غریبه‌ها، اعتماد به نهادها، مشارکت اجتماعی، شبکه روابط رسمی، و مبادله اطلاعات با خارج از نظام اجتماعی هستند. علاوه بر مؤلفه‌های ذکر شده، میزان آگاهی کشاورزان نسبت به اثرات و نتایج برنامه‌های توسعه روستائی نیز مورد سنجش قرار گرفته است.

(۳) روش

(۳-۱) تعاریف عملیاتی

۳-۱-۱) **اعتماد بین شخصی:** منظور از اعتماد بین شخصی، میزان اعتمادی است که مردم روستا (بهره‌برداران کشاورز) نسبت به دوستان و آشنایان خود دارند و در شکل‌های قرض دادن پول به یکدیگر، امانت دادن وسایل به یکدیگر و قبول ضمانت نمایان می‌شود.

1. outcasts

- ۲-۱-۳) **تعاون اجتماعی:** منظور، میزان همکاری و کمکی است که در میان مردم روستا وجود دارد و به شکل کمک به یکدیگر در کارهای زراعی، اداره مزرعه یکدیگر حین حوادث غیرمترقبه و مانند این‌ها مشخص می‌شود.
- ۳-۱-۳) **تعامل اجتماعی:** منظور، میزان همبستگی‌ای است که بین کشاورزان وجود دارد و به صورت ویژگی‌هایی چون صرف‌نظر کردن از منافع خود به خاطر منافع دیگران، انجام کاری وقت گیر برای دیگران، انجام کاری برای دیگران که هیچ سودی برای فرد نداشته باشد و مانند این‌ها در این پژوهش سنجیده شد.
- ۴-۱-۳) **تضاد اجتماعی:** نشان دهنده میزان عدم همبستگی میان روستائیان است که با ویژگی‌هایی چون میزان دعوا، نزاع، دسته کشی طایفه‌ای، اختلافات بر سر مسائل جزئی و مانند این‌ها سنجیده شد.
- ۵-۱-۳) **شبکه روابط غیررسمی:** نشان‌دهنده روابط غیررسمی کشاورزان با دیگر افراد از درون اجتماع می‌باشد و به شکل‌های میزان گفتگو با اعضای خانواده، ملاقات با خویشاوندان و آشنایان، مشورت با دوستان و آشنایان و مانند این‌ها سنجیده شد.
- ۶-۱-۳) **میزان مبادله اطلاعات با اعضای نظام اجتماعی:** بیانگر میزان مبادله اطلاعات بین کشاورزان و دیگر افراد از درون نظام اجتماعی می‌باشد و به صورت میزان مبادله اطلاعات با اعضای خانواده، همسایگان، دوستان و دیگر افراد روستا مشخص می‌شود.
- ۷-۱-۳) **سرمایه اجتماعی درون گروهی:** منظور، پیوندهای افقی درون یک گروه می‌باشد (Woodhouse, 2006: 83-94) که در این تحقیق از حاصل جمع مؤلفه‌هایی چون اعتماد بین شخصی، تعاون اجتماعی، تعامل اجتماعی، تضاد اجتماعی، شبکه روابط غیر رسمی، و میزان مبادله اطلاعات با اعضای نظام اجتماعی به دست آمده است.
- ۸-۱-۳) **اعتماد به غریبه‌ها:** نشان‌دهنده میزان اعتماد فرد به غریبه‌هاست و با مشخصه‌هایی چون قرض‌دادن پول، امانت دادن وسایل کشاورزی، اعتماد به حرف‌های آنها، قبول ضمانت و مانند اینها مشخص می‌شود.
- ۹-۱-۳) **اعتماد به نهادها:** بیانگر میزان اعتماد افراد به نهادهای دولتی و مأموران آنها

می‌باشد و با ویژگی‌هایی چون میزان اعتماد به مأموران ترویج کشاورزی، فروشندگان نهاده‌های کشاورزی، مأموران مراکز خرید دولتی کشاورزی و مانند این‌ها سنجیده می‌شود. ۳-۱-۱۰) **مشارکت اجتماعی:** منظور، میزان مشارکت ذهنی و عینی کشاورزان در مسائل مرتبط می‌باشد و به شکل‌های مشورت با دیگر اهالی روستا، ارائه نظر و پیشنهادات در جلسات، اقدام یا تلاش جمعی برای حل مشکلات پیش روی روستایشان و مانند این‌ها مشخص می‌شود.

۳-۱-۱۱) **شبکه روابط رسمی:** نشان دهنده روابط کشاورزان با دیگر افراد از بیرون اجتماع می‌باشد و به شکل‌هایی چون میزان ملاقات با دوستان و آشنایان خارج از روستا، مروجان و کارشناسان کشاورزی، و روابط دوستانه با مأموران دولتی اندازه‌گیری شد.

۳-۱-۱۲) **مبادله اطلاعات با خارج از نظام اجتماعی:** بیانگر میزان مبادله اطلاعات بین کشاورزان و دیگر افراد از بیرون نظام اجتماعی می‌باشد و به صورت میزان مبادله اطلاعات با نهادها و فروشندگان تجهیزات کشاورزی، کشاورزان روستاهای مجاور، مأموران ترویج کشاورزی و کارشناسان کشاورزی مشخص می‌شود.

۳-۱-۱۳) **سرمایه اجتماعی بین گروهی:** پیوندهای عمودی بین گروه‌های مختلف می‌باشد (Woodhouse, 2006: 83-94) که در این تحقیق از حاصل جمع مؤلفه‌هایی چون اعتماد به غریبه‌ها، اعتماد به نهادها، مشارکت اجتماعی، شبکه روابط رسمی و مبادله اطلاعات با خارج از نظام اجتماعی به دست می‌آید.

۳-۱-۱۴) **میزان آگاهی:** فالک (Falk) و کیل‌پاتریک (Kilpatrick) در سال ۱۹۹۹، آگاهی را به عنوان یکی از شاخص‌های سرمایه اجتماعی معرفی کردند. در این تحقیق، منظور از آگاهی، یعنی میزان آگاهی کشاورزان از اثرات و نتایج برنامه‌های توسعه‌ای اجرا شده در روستای خود، تکنولوژی‌ها و پیشرفت‌های جدید کشاورزی، مسائل روستا و مسائل کشاورزی، برنامه‌های توسعه‌ای آینده و از این قبیل اطلاعات می‌باشد.

۳-۲) جامعه آماری و روش نمونه‌گیری

این تحقیق از نوع توصیفی-همبستگی می‌باشد که به روش پیمایشی انجام گرفته است. جامعه آماری این تحقیق ۵۷۴۶ بهره‌بردار کشاورز ۲۱ روستای تحت پوشش سه مرکز خدمات و ترویج کشاورزی در استان مازندران بودند. با استفاده از فرمول کرسی و مورگان (۱۹۷۰) تعداد ۳۶۲ نفر به عنوان نمونه آماری این تحقیق انتخاب شدند. به منظور نمونه‌گیری مناسب برای تحقیق و برای دستیابی دقیق به افراد مورد مطالعه، از روش نمونه‌گیری کاملاً تصادفی طبقه‌ای متناسبی استفاده شد. برای تعیین تعداد نمونه‌های دقیق هر روستا از روش انتساب متناسب با حجم یا بزرگی^۱ هر طبقه استفاده شد (جدول شماره ۲).

جدول ۲: مراکز خدمات کشاورزی، تعاونی‌های تولید تحت پوشش آن‌ها و روستاهای انتخابی

نام مرکز	تعاونی تولید کشاورزی	روستاهای تحت پوشش تعاونی تولید	n	N	روستاهای غیر پوشش تعاونی تولید	n	N
	کاری رود نظام‌آباد	نظام‌آباد	۱۶	۲۴۷	پایین تمسک	۱۲	۱۸۸
دشت‌سر		داوودکلا	۲۳	۳۶۲	معلم کلا	۱۷	۲۷۴
	پنج ملک کته‌پشت	کته‌پشت	۱۵	۲۳۴	وسطی کلا	۲۳	۳۵۹
		میله	۱۲	۱۸۴	پاشاکلا	۲۱	۳۳۵
			۲۹	۴۷۴	آبکسر	۲۵	۳۹۳
آبکسر	سرسبز میارکلا	میارکلا*	-	-	ماچک پشت	۲۹	۴۶۹
			-	-	سنگریزه	۱۱	۱۸۶
			-	-	خناری‌آباد	۱۵	۲۳۸
	کاری پی	آردکلا	۱۹	۳۰۹	تجنک	۱۶	۲۴۷

1. probability proportional of size (p.p.s)

ادامه جدول ۲

۱۳	۱۹۶	اسبوکلا	۱۰	۱۶۷	کلنگا		لاله آباد
۲۰	۳۲۴	ترک‌محلہ	۱۱	۱۷۱	طغان	هلال کلا	
۱۷	۲۷۳	پایین‌بصرا	۸	۱۱۶	گردن‌گوری بالا		
۲۱۹	۳۴۸۲		۱۴۳	۲۲۶۴			جمع

* در محدوده فعالیت مرکز خدمات آبکسر تنها تعاونی تولید میارکلا وجود داشت و این تعاونی فقط روستای میارکلا را تحت پوشش خود داشت.

n = تعداد نمونه در هر روستا ، N = تعداد بهره‌برداران کشاورزی هر روستا

۳-۳ ابزار گردآوری اطلاعات

برای گردآوری داده‌های این تحقیق از پرسش‌نامه استفاده شد که توسط محققان این تحقیق بر اساس یافته‌های چارچوب نظری طراحی و تنظیم شد. این پرسش‌نامه شامل چهار بخش بود که بخش اول، اطلاعات مربوط به ویژگی‌های فردی پاسخگویان (سن، سطح آموزش رسمی، تجربه در کار کشاورزی، مساحت کل اراضی، سطح زیر کشت، فاصله تا مرکز خدمات کشاورزی و درآمد ماهیانه) را گردآوری کرد. تمامی متغیرهای این بخش به استثنای متغیر سطح آموزش رسمی که ترتیبی اندازه‌گیری شد، با مقیاس فاصله‌ای اندازه‌گیری شدند. بخش دوم، به سنجش مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی درون گروهی (اعتماد بین شخصی، تعامل اجتماعی، تعاون اجتماعی، تضاد اجتماعی^۱، شبکه روابط غیررسمی و میزان مبادله اطلاعات با اعضای نظام اجتماعی) و میزان آگاهی پرداخته است. در این بخش برای سنجش تمامی گویه‌ها، از مقیاس اندازه‌گیری طیف پنج گزینه‌ای لیکرت با دامنه پاسخ‌های صفر (هرگز یا هیچ) تا چهار (خیلی زیاد) بهره گرفته شد. بخش سوم،

۱. برای محاسبه این مؤلفه، به گزینه‌های گویه‌های آن ارزش معکوس داده شد یعنی برای پاسخ هیچ ارزش چهار و پاسخ خیلی زیاد ارزش صفر در نظر گرفته شد.

مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی بین گروهی (اعتماد به غریبه‌ها، اعتماد به نهادها، مشارکت اجتماعی، شبکه روابط رسمی، مبادله اطلاعات با افراد خارج از نظام اجتماعی) را اندازه‌گیری کرده است. در این بخش نیز برای سنجش تمامی گویه‌ها، از مقیاس اندازه‌گیری طیف پنج گزینه‌ای لیکرت با دامنه پاسخ‌های صفر (هرگز یا هیچ) تا چهار (خیلی زیاد) بهره گرفته شد. بخش چهارم، عضویت در تعاونی تولید را با یک پرسش دو طبقه‌ای بلی/خیر سنجید. روایی محتوایی^۱ و ظاهری^۲ ابزار پژوهش با استفاده از نظرات متخصصان و محققان جامعه‌شناسی و ترویج و توسعه کشاورزی پس از چند مرحله اصلاح و بازنگری تأیید شد. پایایی^۳ ابزار تحقیق نیز با انجام آزمون مقدماتی از ۳۰ بهره‌بردار کشاورز در شهرستان لاهیجان از توابع استان گیلان که از نظر شرایط اقلیمی، اقتصادی، فرهنگی، و اجتماعی شبیه جامعه آماری بود، مورد تأیید قرار گرفت. مقدار ضریب کرونباخ آلفا برای متغیرهای بخش دوم و سوم پرسش‌نامه (که مؤلفه‌های آنها در بالا ذکر شد) به ترتیب ۰/۷۹، ۰/۹۵، ۰/۹۲، ۰/۹۳، ۰/۸۲/۷۳، ۰/۹۳، ۰/۹۱، ۰/۸۸، ۰/۹۵، ۰/۷۸ و ۰/۸۸ محاسبه شد که مبین اعتبار مناسب آن برای گردآوری داده‌ها می‌باشد.

(۴) یافته‌ها

(۴-۱) هدف اختصاصی اول

نخستین هدف این مطالعه توصیف ویژگی‌های فردی پاسخگویان بود. یافته‌های توصیفی حاصل از تحقیق نشان داد که ۷/۳ درصد از کشاورزان در گروه سنی ۲۰ تا ۲۹ سال، ۱۹/۲ درصد بین ۳۰ تا ۳۹ سال، ۲۸/۳ درصد در دامنه سنی ۴۰ تا ۴۹ سال، ۲۸/۵ درصد در گروه سنی ۵۰ تا ۵۹ سال و مابقی (۱۶/۷ درصد) در گروه سنی بالاتر از ۶۰ سال قرار

1. Content Validity
2. Face Validity
3. Reliability

داشتند؛ به طوری که میانگین سنی افراد مورد مطالعه ۴۷/۷۸ سال (انحراف معیار = ۱۲/۳۷) با دامنه سنی بین ۲۴ تا ۸۱ سال بود. ۷۳/۵ درصد از کشاورزان مورد مطالعه بی‌سواد و یا دارای سواد در سطح ابتدایی، ۲۲/۲ درصد دارای تحصیلات در مقاطع راهنمایی و متوسطه و ۴/۳ درصد دارای تحصیلات عالی بودند. میانگین سال‌های تجربه افراد در کار کشاورزی ۲۷/۸ سال (انحراف معیار = ۱۳/۱۲) با دامنه ۴ تا ۶۱ سال بود. متوسط مساحت کل اراضی تحت مالکیت کشاورزان مورد مطالعه ۰/۸۸ هکتار (انحراف معیار = ۰/۶۵) با دامنه ۰/۳ تا ۷ هکتار و متوسط اراضی تحت کشت ۰/۷۴ هکتار (انحراف معیار = ۰/۶۴) با دامنه ۰/۲ تا ۷ هکتار بود. حداقل فاصله از مزرعه تا مرکز خدمات و ترویج کشاورزی ۰/۵ کیلومتر و حداکثر آن ۸ کیلومتر (میانگین = ۴/۳ کیلومتر؛ انحراف معیار = ۱/۵۴) بود. همچنین میزان درآمد ماهیانه افراد مورد مطالعه بین ۵۰۰۰۰۰ تا ۳۵۰۰۰۰۰ ریال (میانگین = ۱۳۴۷۲۲۲ ریال؛ انحراف معیار = ۵۵۴۰۳۴) متغیر بود. متوسط تعداد اعضای خانوار (بعد خانوار) برای افراد مورد مطالعه ۴/۸ نفر (انحراف معیار = ۱/۶۹) بود (جدول شماره ۳).

یافته‌های این بخش بیان‌گر این مطلب هستند که اکثر افراد مورد مطالعه دارای سن نسبتاً بالا، بی‌سواد و یا دارای سواد در سطح ابتدایی، خرده‌مالک، تجربه نسبتاً زیاد در کار کشاورزی و متوسط درآمد ماهیانه کم هستند. ویژگی‌های بیان شده، مهم‌ترین مشخصه‌های فردی کشاورزان در منطقه مورد مطالعه می‌باشند به طوری که می‌تواند از دلایل مقاومت کشاورزان در برابر پذیرش برنامه‌های توسعه‌ای به حساب آید. لذا، برای این که برنامه‌های توسعه‌ای در این منطقه با موفقیت اجرا شوند، توجه به این ویژگی‌ها بایستی در دستور کار برنامه‌ریزان و مجریان قرار گیرد.

از آنجایی که اکثر این ویژگی‌ها ثابت و تغییرناپذیرند، می‌تواند به عنوان موانعی بر سر راه پذیرش برنامه‌های توسعه روستایی و کشاورزی عمل کنند و باعث مقاومت کشاورزان در برابر پذیرش و به‌کارگیری این برنامه‌ها شوند. برای کاهش اثرات این ویژگی‌ها، بایستی با دیدی سیستمی به مسائل مرتبط با پذیرش نگاه کنیم؛ یعنی توجه‌مان را به سمت فاکتورهای مؤثر و تغییر پذیر سوق دهیم. از جمله این عوامل، سرمایه اجتماعی است که می‌تواند در کاهش اثرات

ویژگی‌های گفته شده بر پذیرش خیلی مؤثر باشد. به عنوان مثال در یک جامعه کشاورزی که افراد وسایل و ابزار کشاورزی را در نتیجه اعتمادی که به هم دارند، به هم قرض می‌دهند، این فاکتور سرمایه اجتماعی است که توانسته است اثرات درآمد پایین فردی که توانایی خرید ابزار و تجهیزات کشاورزی (مانند تراکتور) را ندارد، تا حد زیادی کاهش بدهد.

جدول ۳: ویژگی‌های فردی بهره‌برداران کشاورز در منطقه مورد مطالعه

متغیرها	میانگین	انحراف معیار	حداقل	حداکثر
سن (سال)	۴۷/۷۸	۱۲/۳۶۷	۲۴	۸۱
سابقه کار کشاورزی (سال)	۲۷/۷۶	۱۳/۱۲۲	۴	۶۱
بعد خانوار (نفر)	۴/۸	۱/۶۹۴	۱	۱۰
وسعت کل اراضی (هکتار)	۰/۸۷۵	۰/۶۵۳	۰/۳	۷
سطح زیر کشت (هکتار)	۰/۷۴	۰/۶۴	۰/۲	۷
فاصله از مزرعه تا مرکز خدمات و ترویج کشاورزی (کیلومتر)	۴/۳	۱/۵۴۷	۰/۵	۸
درآمد ماهیانه (ریال)	۱۳۴۷۲۲۲	۵۵۴۰۳۴	۵۰۰۰۰۰	۳۵۰۰۰۰۰

۲-۴) هدف اختصاصی دوم

مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی درون‌گروهی و بین‌گروهی که لیست آن‌ها در ستون متغیرهای جدول شماره ۴ آمده است، در ابتدا مورد سنجش قرار گرفتند و میانگین و انحراف معیار آن‌ها برای دو گروه عضو و غیرعضو تعاونی به طور مجزا در این جدول ارائه شده است. نتایج حاصل از آزمون t^۱ نشان داد که اختلاف معناداری بین میانگین‌های اعضای تعاونی تولید و غیراعضا در ارتباط با میزان اعتماد به غریبه‌ها، اعتماد به نهادها، مشارکت اجتماعی، شبکه روابط رسمی، مبادله اطلاعات با خارج از نظام اجتماعی، میزان آگاهی و سرمایه اجتماعی بین گروهی در سطح

1. Independent – sample t - test

اطمینان ۹۹ درصد وجود دارد. به طوری که اعضای تعاونی تولید نسبت به غیر اعضا دارای میانگین‌های بالاتری در ارتباط با مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی بین گروهی بودند و همچنین مقدار میانگین سرمایه اجتماعی بین گروهی کل و میزان آگاهی نیز در بین اعضا بالاتر بوده است. اختلاف معناداری بین میانگین‌های دو گروه از نظر مقدار مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی درون گروهی و سرمایه اجتماعی درون گروهی کل به دست نیامد. لذا می‌توان گفت که این دو گروه تنها از نظر بعد سرمایه اجتماعی بین گروهی با هم تفاوت دارند (جدول شماره ۴).

بنابر این از یافته‌های این بخش می‌توان چنین نتیجه گرفت که دو گروه مورد مطالعه از نظر میزان اعتماد بین شخصی، تعامل، تعاون و تضاد اجتماعی، شبکه روابط غیر رسمی و مبادله اطلاعات با اعضای نظام اجتماعی - که این مؤلفه‌ها، در مجموع سرمایه اجتماعی درون گروهی را تشکیل می‌دهند - تقریباً در یک سطح قرار دارند، اما از نظر میزان اعتماد به غریبه‌ها، اعتماد به نهادها، مشارکت اجتماعی، شبکه روابط رسمی، و مبادله اطلاعات با خارج از نظام اجتماعی (مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی بین گروهی)، اعضای تعاونی در سطح بالاتری قرار دارند؛ که این یافته، نتایج تحقیقات آلانگ (Along, 2002)، پاتنام (Putnam, 1993) و کوثری (۱۳۷۰) را تأیید می‌کند. همچنین از مطالب بیان شده می‌توان نتیجه گرفت که بر اساس جدول ارائه شده توسط ولکاک و نارایان در سال ۲۰۰۰ (جدول شماره ۱)، اعضای تعاونی تولید در بعد چهارم (یعنی میزان سرمایه اجتماعی درون گروهی و سرمایه اجتماعی بین گروهی هر دو بالا) و غیر اعضا در بعد دوم (میزان سرمایه اجتماعی درون گروهی بالا و سرمایه اجتماعی بین گروهی پایین) قرار دارند. لذا بر اساس این جدول می‌توانیم اعضای تعاونی تولید را اعضای نسبتاً موفق برنامه‌های سرمایه‌گذاری توسعه‌ای و غیر اعضا را روستائیان فقیر بنامیم و بالاخره، این‌که از مطالب بیان شده می‌توان نتیجه گرفت که تعاونی تولید به عنوان یک تشکل محلی، توانسته است مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی بین گروهی را در میان اعضای خود افزایش دهد و در نتیجه آن، میزان همکاری و مشارکت برای اجرای برنامه‌های توسعه‌ای را افزایش دهد. این مطلب، با نتایج تحقیقات فالک و کیل‌پاتریک (Falk & Kilpatrick, 1999) و کلمن (۱۳۷۷) همسو می‌باشد.

جدول ۴: مقایسه میزان سرمایه اجتماعی درون گروهی و سرمایه اجتماعی بین گروهی در بین اعضای تعاونی تولید روستایی و غیراعضای تعاونی

سطح معنی داری	t-value	غیر عضو (n = ۲۱۹)		عضو تعاونی (n = ۱۴۳)		متغیرها
		انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار	میانگین	
۰/۳۰	-۱/۰۴	۹/۰۶	۵۲/۶۱	۹/۶۱	۵۳/۵۸	سرمایه اجتماعی درون گروهی
۰/۳۷	-۰/۹۱	۲/۷۴	۷/۰۲	۲/۶۹	۷/۲۷	تعاون اجتماعی
۰/۴۸	-۰/۷۱	۳/۴۶	۹/۱۴	۳/۳۶	۹/۳۸	تعامل اجتماعی
۰/۵۱	-۰/۶۷	۲/۷۹	۷/۲۳	۲/۷۸	۷/۴۱	تضاد اجتماعی
۰/۷۷	-۰/۲۹	۱/۴۱	۹/۴۴	۱/۲۴	۹/۴۸	اعتماد بین شخصی
۰/۴۷	-۰/۷۳	۱/۰۵	۶/۷۴	۱/۱۶	۶/۷۲	شبکه روابط غیر رسمی
۰/۴۸	-۰/۷۱	۲/۴۶	۱۳/۱۵	۲/۴۲	۱۳/۳۲	مبادله اطلاعات با اعضای نظام اجتماعی
۰/۰۰۰	-۰/۸۳	۱۲/۱۲	۴۰/۵۳	۱۵/۴۲	۵۲/۱۶	سرمایه اجتماعی بین گروهی
۰/۰۰۰	-۷/۳۶	۳/۴۴	۹/۰۸	۴/۳۷	۱۲/۰۲	اعتماد به نهادها
۰/۰۰۰	-۵/۴۱	۲/۳۵	۴/۵۴	۲/۶۳	۵/۸۹	اعتماد به غریبه‌ها
۰/۰۰۰	-۷/۳۷	۱/۸۵	۵/۲۲	۲/۳۱	۶/۷۹	شبکه روابط رسمی
۰/۰۰۰	-۹/۶۵	۲/۳۶	۵/۸۲	۲/۷۸	۸/۳۴	مبادله اطلاعات با خارج از نظام اجتماعی
۰/۰۰۰	-۴/۸۱	۶/۲۳	۱۵/۸۷	۷/۰۹	۱۹/۱۲	مشارکت اجتماعی
۰/۰۰۰	-۵/۹۲	۳/۶۴	۶/۲۲	۴/۹۴	۸/۸۴	میزان آگاهی

۳-۴) هدف اختصاصی سوم

به منظور شناسایی مهم‌ترین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی متمایزکننده دو گروه (عضو و

غیرعضو تعاونی تولید) از روش تحلیل رگرسیون لجستیک^۱ به روش پیشرو گام به گام^۲ استفاده شد. در این مرحله متغیرهای وابسته‌ای که در آزمون t، معنی‌دار شناخته شده بودند به عنوان متغیرهای مستقل در آزمون رگرسیون لجستیک به کار گرفته شدند. نتایج حاصل، نشان می‌دهد که این آزمون در گام چهارم متوقف شد و چهار عامل مبادله اطلاعات با خارج از نظام اجتماعی، اعتماد به نهادها، میزان آگاهی، و شبکه روابط رسمی به ترتیب به عنوان مهم‌ترین فاکتورهای متمایزکننده دو گروه شناسایی شدند. این عوامل در مجموع ۷۱/۲ درصد از پاسخ‌دهندگان را به طور صحیح متمایز کردند. همان‌طور که جدول شماره ۵ نشان می‌دهد مقدار کای اسکور از گام اول تا گام چهارم با ورود متغیرهای جدید به طور معنی‌دار تغییر کرده است و این نشان‌دهنده شدت تأثیر بسیار بالای متغیرهای متمایزکننده بر متغیر وابسته می‌باشد. همچنین مقدار P به دست آمده از ۰/۰۱ کوچک‌تر می‌باشد، پس تأثیر متغیرهای متمایزکننده و ارتباط آن‌ها با متغیر وابسته در سطح ۹۹ درصد معنی‌دار شده است. نتایج این قسمت، یافته‌های ولکاک و نارایان (۲۰۰۲)، که میزان سرمایه اجتماعی بین گروهی بالا را یکی از عامل‌های متمایزکننده اعضای برنامه‌های توسعه روستایی از روستاییان فقیر مطرح کردند را تأیید می‌کند. همچنین با نتیجه تحقیق کرمب (۲۰۰۴) نیز همسو می‌باشد.

جدول ۵: متغیرهای متمایزکننده دو گروه و شدت اثر آن‌ها بر متغیر وابسته

گام	متغیر	Correct class %	Chi-square	df	P
۱	مبادله اطلاعات با خارج از نظام اجتماعی	۶۵/۷	۸۵/۶۰۷	۱	۰/۰۰۰
۲	اعتماد به نهادها	۶۹/۴	۱۰۶/۷۸۲	۲	۰/۰۰۰
۳	میزان آگاهی	۷۰/۷	۱۱۳/۶۹۳	۳	۰/۰۰۰
۴	شبکه روابط رسمی	۷۱/۲	۱۲۱/۳۶۲	۴	۰/۰۰۰

1. Logistic Regrassion
2. Forward Method

جدول ۶: ضریب B برای متغیرهای سرمایه اجتماعی متمایزکننده عضو و غیر عضو تعاونی

متغیر	ضریب B	خطای معیار (SE)	درجه آزادی (df)	Sig.	نسبت برتری ^۱
مبادله اطلاعات با خارج از نظام اجتماعی	۰/۴۵۶	۰/۰۷۴	۱	۰/۰۰۰	۱/۵۷۸
اعتماد به نهادها	۰/۱۳۵	۰/۰۳۸	۱	۰/۰۰۰	۱/۱۴۵
میزان آگاهی	۰/۱۶۳	۰/۰۴۸	۱	۰/۰۰۱	۰/۸۴۹
شبکه روابط رسمی	۰/۲۱۹	۰/۰۸	۱	۰/۰۰۶	۱/۲۴۵
مقدار ثابت	-۴/۸۰۶	۰/۵۴۲	۱	۰/۰۰۰	۰/۰۰۸

۱. EXP(B) - نسبت فراوانی تعلق به یک طبقه به فراوانی عدم تعلق به آن طبقه

بر مبنای مقدار ثابت و ضریب B (جدول شماره ۶) می توان معادله بهینه رگرسیون لجستیک را نوشت (معادله ۱).

معادله ۱:

$(0/135) + (\text{مبادله اطلاعات با خارج از نظام اجتماعی}) 0/456 + (-4/806) =$ برتری لگاریتمی (شبکه روابط رسمی) $0/219 +$ (میزان آگاهی) $0/163 +$ (اعتماد به نهادها)

بر اساس مقدار برتری لگاریتمی محاسبه شده در معادله ۱، می توان عضویت یا عدم عضویت فرد در تعاونی تولید کشاورزی را تبیین کرد.

(۵) نتیجه گیری

الف) اکثر افراد مورد مطالعه دارای سن نسبتاً بالا، بی سواد و یا دارای سواد در سطح ابتدایی، خرده مالک، تجربه نسبتاً زیاد در کار کشاورزی و متوسط درآمد ماهیانه کم هستند. ویژگی های بیان شده، مهم ترین مشخصه های فردی کشاورزان در منطقه مورد مطالعه می باشند. از آنجایی که اکثر این ویژگی ها ثابت و تغییرناپذیرند، می توانند به عنوان موانعی

بر سر راه پذیرش برنامه‌های توسعه روستایی و کشاورزی عمل کنند و باعث مقاومت کشاورزان در برابر پذیرش و به‌کارگیری این برنامه‌ها شوند. برای کاهش اثرات این ویژگی‌ها، بایستی با دیدی سیستمی به مسائل مرتبط با پذیرش نگاه کنیم. یعنی توجه‌مان را به سمت فاکتورهای مؤثر و تغییر پذیر مانند سرمایه اجتماعی سوق دهیم.

ب) نتایج آماری نشان داد که اختلاف معناداری بین میانگین‌های اعضای تعاونی تولید و غیر اعضا در ارتباط با میزان اعتماد به غریبه‌ها، اعتماد به نهادها، مشارکت اجتماعی، شبکه روابط رسمی، مبادله اطلاعات با خارج از نظام اجتماعی، میزان آگاهی و سرمایه اجتماعی بین گروهی در سطح اطمینان ۹۹ درصد وجود دارد. به طوری که اعضای تعاونی تولید نسبت به غیر اعضا از نظر این مؤلفه‌ها در سطح بالاتری قرار دارند.

ج) نتایج حاصل نشان داد که از میان دوازده عامل ذکر شده در این تحقیق، چهار عامل مبادله اطلاعات با خارج از نظام اجتماعی، اعتماد به نهادها، میزان آگاهی، و شبکه روابط رسمی به ترتیب به عنوان مهم‌ترین فاکتورهای متمایز کننده دو گروه (عضو و غیر عضو تعاونی تولید) شناسایی شدند. این عامل‌ها در مجموع ۷۱/۲ درصد از پاسخ‌دهندگان را به طور صحیح متمایز کردند.

و بالاخره این‌که، تعاونی تولید به عنوان یک تشکل محلی، توانسته است مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی بین گروهی را در میان اعضای خود افزایش داده و در نتیجه آن، میزان همکاری و مشارکت برای اجرای برنامه‌های توسعه‌ای را افزایش دهد.

- ازکیا، مصطفی. فیروزآبادی، احمد. (۱۳۸۳)، سرمایه اجتماعی و نقش آن در تشکلهای تولیدی (مطالعه موردی: حوزه آبخیز کرخه)، مجله جامعه‌شناسی ایران، سال پنجم، شماره ۴.
- پاتنام، رابرت. (۱۳۸۰)، دموکراسی و سنت‌های مدنی (ترجمه محمدتقی دلفروز)، تهران، نشرغدیر.
- تاجبخش، کیان. (۱۳۸۴)، سرمایه اجتماعی: اعتماد، دموکراسی و توسعه (ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان)، تهران، نشر شیرازه.
- فوکویاما، فرانسیس. (۱۳۸۴)، سرمایه اجتماعی و جامعه معدنی، در سرمایه اجتماعی؛ اعتماد، دموکراسی و توسعه، (گردآوری کیان تاجبخش)، تهران، نشر شیرازه.
- کلمن، جیمز. (۱۳۷۷)، بنیادهای نظریه اجتماعی (ترجمه منوچهر صبوری)، تهران، نشرنی.
- کوثری، مسعود. (۱۳۷۴)، بررسی تأثیر انسجام اجتماعی بر میزان مشارکت روستائیان استان خراسان در فعالیتهای عمرانی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی.
- محمدی، محمدعلی. (۱۳۸۴)، سرمایه اجتماعی و سنجش آن، تهران، انتشارات دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی.
- Alonge, J.A. (2002), **Traditional Institutions, Social Capital, and Multi-Institutional Partnerships for Agricultural Development: Implications for a new Extension Paradigm**. AIAEE. Proceedings of the 18th Annual Conference. Durban, South Africa.
- Cramb, A. R. (2004), **Social Capital and Soil Conservation: Evidence from The Philippines**, Contributed Paper, 48th Annual Conference Australian Agricultural and Resource Economics society, Melbourne.
- Falk, L. & Kilpatrick, S. (1999), **What is Social Capital? A Study of Interaction in a Rural Community**, Faculty of Education, University of Tasmania, paper D5/1999, In the CRLRA Discussion Paper Series.
- Harper, R. (2002), **The Measurement of Social Capital in The United Kingdom**, Office for National Statistics.
- Putnam, R. (1993), **The Prosperous Community: Social Capital and Public life**, *Am. Prospect*, Vol 13.

- Woodhouse, A. (2006), **Social Capital and Economic Development in Regional Australia: A Case Study**, Journal of Rural Studies, No 22.
- Woolcock, M. (1998), **Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework**, Theory and Society, No 27.
- Woolcock, M. & Narayan, D.(2000), **Social Capital: Implications for Development Theory, Research, and Policy**, World Bank Research Observer, Vol 15.

